

2004. Te dwa zestawienia z pewnością mogą posłużyć jako błyskawiczne *resumé* podstawowych faktów z historii imigracji we Francji.

Należy przyznać, iż książka *L'Immigration* to bogaty zbiór wiedzy na temat zjawiska imigracji i samych imigrantów we Francji. Może ona być ciekawą lekturą dla laika w tej dziedzinie. Otrzyma bowiem informacje „w pigułkach”, skategoryzowane i zobiektywizowane fakty na temat bardzo wielu aspektów tej problematyki. Jednak również badacz francuskich spraw narodowościowo-społecznych znajdzie w tekście interesujące go dane, a z pewnością doceni pracę wykonaną przy katalogowaniu tych wszystkich aspektów w sensowny, logiczny wykaz „kwestii do przemyślenia”. Dla czytelnika, dysponującego znajomością języka francuskiego, taka literatura na pewno pozwoli usystematyzować wiedzę na temat problematyki imigracyjnej we Francji, szczególnie w obliczu braku tak przejrzystej i skupionej na aspektach zarówno teoretycznych, jak i praktycznych, literatury polskiej.

Karolina Podgórska

JAN-WERNER MÜLLER: *Constitutional Patriotism*, Princeton University Press, Princeton 2007, 177 ss.

Pojęcie patriotyzmu konstytucyjnego należy do tych określeń, których używanie stało się na przestrzeni ostatnich lat stosunkowo modne w naukach społecznych, jak również dyskursie publicznym. Szczególną popularnością cieszy się ono ostatnio wśród osób parających się refleksją nad procesami integracyjnymi Unii Europejskiej. Jego oryginalny sens był naturalnie silnie osadzony w kontekście zachodnioniemieckich nauk społecznych oraz dyskursu publicznego Republiki Federalnej Niemiec lat 70. XX w. Współczesne zainteresowanie jakim cieszy się ta koncepcja pozostaje w dużej mierze oderwane od realiów stanowiących układ odniesienia dla Dolfa Starnberga, kiedy opublikował na tytułowej stronie „Frankfurter Allgemeine Zeitung” swój słynny felieton, mający na celu uczczenie trzydziestej rocznicy proklamowania konstytucji powojennych Niemiec. W dzisiejszych czasach hasło *Verfassungspatriotismus* odsyła przede wszystkim do dyskusji nad projektami integracji europejskiej i kojarzy się z dokonaniem Jürgena Habermasa. Ten niemiecki filozof i teoretyk społeczny uczynił z koncepcji patriotyzmu konstytucyjnego kluczowy układ odniesienia dla swojego wyobrażenia o pożądanym kierunku rozwoju instytucji Unii Europejskiej.

Książka *Constitutional Patriotism* podchodzi do tytułowego problemu dwutorowo. Po pierwsze stanowi próbę przedstawienia rzetelnego i systematycznego podsumowania dotychczasowej historii tej koncepcji. Relacjonuje wszystkie główne wątki tematyczne, jakie pojawiły się zarówno w europejskich, jak również amerykańskich debatach prowadzonych na pograniczu filozofii, nauk społecznych i prawa konstytucyjnego. Podkreśla, że choć „ani konstytucjonalizm, ani patriotyzm nie zostały wynalezione przez Niemców, to konstytucyjny patriotyzm, jako teoria odmienna od liberalnego nacjonalizmu, tradycyjnego republikańskiego patriotyzmu oraz kosmopolityzmu, zostały wypracowane w powojennych Niemczech Zachodnich” (s. 16). Jednocześnie zauważa, że patriotyzm konstytucyjny stanowi nie tyle rozwiązanie specyficznie niemieckie, co raczej jedną z możliwych odpowiedzi na problemy społeczeństw cierpiących na deficyty solidarności i spójności społecznej. Po drugie, au-

tor dąży nie tylko do zrelacjonowania zastanego stanu dyskusji, ale pragnie również ocenić to, jakie są szanse i ograniczenia implementacji koncepcji patriotyzmu konstytucyjnego dla nadania tonu procesowi europejskiej integracji. Zaznacza przy tym jednoznacznie, że przyjęta przezeń koncepcja różni się zasadniczo od tej habermasowskiej: „zamiast pytać się o to, jak uniwersalne idee znajdują zastosowanie w istniejących ciałach politycznych, pytałem się o to, które moralne zasady kooperacji można odnaleźć w procesie konstytucjonalizacji Unii Europejskiej jaki rzeczywiście miał już miejsce” (s. 138). Sposób realizacji obu tych przedsięwzięć nie ma charakteru podręcznikowego, więc publikacja ta nie stanowi skryptu dla początkujących badaczy tej problematyki. Przyjmuje raczej postać krytycznego komentarza, który okazuje się użyteczny głównie dla czytelników już zaznajomionych z literaturą przedmiotu. Niejako na marginesie warto przy tym wspomnieć, że mimo odmiennego niż habermasowskie podejścia do tytułowego problemu, sam Habermas powiedział o książce Müllera, iż „oferuje ona mistrzowską interpretację tego ważnego pojęcia, która rozjaśnia wiele nieporozumień”.

Relacjonując w ramach pierwszego rozdziału pracy intelektualną historię debat wokół patriotyzmu historycznego, autor sięga do korzeni oryginalnego stanowiska Dolfa Starnberga. Przede wszystkim eksponuje jego związki z filozoficzną refleksją Karla Jaspersa nad sensem niemieckiego patriotyzmu po moralnej katastrofie nazizmu. Za punkt wyjścia całego nurtu refleksji uznaje natomiast postawione przez Karla Schmitda pytanie o to, kto ma w ostatecznym rozrachunku być gwarantem liberalnej konstytucji. Po dokonaniu rekonstrukcji oryginalnego sensu propozycji konstytucyjnego patriotyzmu jako mechanizmu integracji społecznej zastępującego kulturowo-etniczną więź narodową, wyeksponowana zostaje ewolucja sensu tego stanowiska po tym, jak za kluczowy element swojej teorii społecznej przyjął je J. Habermas. Trafnie, jak sądzę, zostaje w tym kontekście zaakcentowany fakt stopniowego przeniesienia uwagi z funkcjonowania instytucji na dynamikę sfery publicznej. Faktycznie stało się tak, że zamiast odpowiadać na oryginalne pytanie Schmitda, badacze konstytucyjnego patriotyzmu zaczęli koncentrować się raczej na pytaniu, o możliwość innej niż narodowa legitymizacji organizacji politycznych. Należy przy tym dodać, iż pewną słabością zaprezentowanej w ramach wywodu rekonstrukcji genealogii tytułowego pojęcia pozostaje zakończenie historycznego przeglądu stanowisk na wyartykułowaniu stanowiska habermasowskiego na początku lat 90. Autor poddaje krytyce dyskusję wokół patriotyzmu konstytucyjnego, prowadząc własny wywód teoretyczny, bez zwracania uwagi na ich diachroniczne uporządkowanie.

Analizując zawartość treściową teorii konstytucyjnego patriotyzmu, autor kieruje się następującym kluczem: „każda taka teoria powinna najpierw określać cel swojego istnienia. Innymi słowy, na jakie pytanie, konstytucyjny patriotyzm dostarcza odpowiedzi? (...) Poza tym, każda teoria powinna jasno określać treść następujących elementów, które nazywać będą tutaj przedmiotem więzi, formułą więzi oraz powodami zaistnienia więzi” (s. 46-47). Innymi słowy, autor wychodząc od problemu postawionego w kategoriach filozofii politycznej, próbuje postawić sprawę patriotyzmu konstytucyjnego jako kwestii socjologicznej. Dobrze oddaje to ironiczny tytuł rozdziału drugiego, w którego ramach prowadzony jest ów wywód: *Narody bez właściwości? Ku teorii konstytucyjnego patriotyzmu*. W toku prowadzonych przez autora rozważań okazuje się, że właśnie sposób radzenia sobie z problematyką więzi społecznej stanowi swego rodzaju piętę achillesową całej doktryny. Przechodzenie nad tą słabością do porządku dziennego przez wielu teoretyków konstytucyjnego patriotyzmu, wydaje się wynikiem ich jednostronnej koncentracji na normatywnych wymogach dobrej konstytucji oraz nadmiernego optymizmu, co do występowania odpowiedniej formy patriotyzmu, jako

naturalnej pochodnej ustanowienia takich właściwych rozwiązań ustrojowych. Innymi słowy, autor nie wpisuje się w ten nurt entuzjastów konstytucyjnego patriotyzmu, który uznaje integrację społeczną za naturalną pochodną dobrze urządzonej integracji systemowej.

Trzeci – a zarazem ostatni rozdział pracy – stawia ponownie pytanie o treść teorii patriotyzmu konstytucyjnego oraz jej polityczny sens w odniesieniu do projektu europejskiej integracji. Jest to naturalnie uzasadnione o tyle, że właśnie w tym kontekście idee patriotyzmu konstytucyjnego były najszerzej dyskutowane. Nie wchodząc w szczegóły prezentowanego stanowiska, należy zauważyć, że pozostaje ono – zgodnie z otwartymi deklaracjami – w ambiwalentnym stosunku względem poglądów habermasowskich. Z jednej strony, autor pozostaje w dużej mierze zależny intelektualnie od propozycji tego niemieckiego teoretyka społecznego. Z drugiej jednak strony wyraźnie dąży do odmiennego postawienia samego problemu użyteczności konstytucyjnego patriotyzmu dla „Europy”. Nie pyta o to „jakiej Europa potrzebuje konstytucji?”, ale docieka jakie „wartości konstytucyjne” są obywatelom Unii Europejskiej na tyle wspólne, aby móc się stać przedmiotem patriotycznej więzi. Stawiając sprawę jeszcze inaczej, krytycznie odnosi się do usiłowań narzucenia Europejczykom konstytucji jakiej potrzebują, jeżeli ich europejskie instytucje mają funkcjonować poprawnie. Podkreśla, że jeżeli konstytucyjny patriotyzm nie ma być tylko wygodną akademicką formułą, to rzeczywista europejska konstytucja musi być napisana nie dla prawników, a dla obywateli. W przeciwieństwie do liczącego kilkadziesiąt stron traktatu prawa międzynarodowego udającego traktat konstytucyjny, musi być to dokument, który większość obywateli byłaby zdolna przeczytać ze zrozumieniem. Tworzenie takiej konstytucji musiałyby mieć zdecydowanie odmienny charakter od tego procesu, który doprowadził do powstania projektu traktatu konstytucyjnego na początku XXI w.: „Europejskie elity chciały w końcu czegoś nazywanego ‘konstytucją’ raczej niż kolejnego traktatu międzynarodowego, jak to miało miejsce wcześniej, nawet jeśli konstytucja nadal miałaby przyjmować formę ‘traktatu konstytucyjnego’. Występowało wręcz przesądne przekonanie w magię samego słowa ‘konstytucja’, tak jakby wzniosłe wyszczególnienie celów polityki oraz dystrybucja kompetencji wraz z całym symbolicznym sztafażem konstytucjonalizacji mogły automatycznie wygenerować poparcie obywateli” (s. 98).

Książka *Constitutional Patriotism* stawia w gruncie rzeczy więcej pytań niż daje jednoznacznych odpowiedzi. Nie jest to bynajmniej jej wadą w tym sensie, że oddaje to chyba stan debaty nad samym stanowiskiem patriotyzmu konstytucyjnego. Problemem, z którym od lat boryka się ten pogląd, pozostaje niezmiennie to, że ambitnym i wzniosłym zamierzeniom towarzyszy w jego przypadku dosyć ogólnikowa doktryna praktyczna. Jan-Werner Müller w przejrzysty i spójny sposób pokazuje zarówno źródła siły, jak również słabe strony tego stanowiska. Próbuje wyznaczyć jego granice nie tylko negatywnie – w opozycji do liberalnych form nacjonalizmu z jednej oraz do kosmopolityzmu z drugiej strony – ale wskazuje również na główne pytania badawcze, które orientują badania w ramach tego paradygmatu. Książka – nie będąc bynajmniej wyczerpującą teorią konstytucyjnego patriotyzmu – stanowi niewątpliwie ważny przyczynek do budowy takiej teorii. Próbuje bowiem zebrać w całość i uporządkować istotne wątki dotychczasowych debat oraz sprowadza je do tego samego conceptualnego mianownika. Gdyby natomiast miało się okazać, że problematyka konstytucyjnego patriotyzmu przestałaby stanowić ważny przedmiot zainteresowania nauk społecznych, to recenzowana praca stanowić będzie wówczas wyczerpujące podsumowanie podjętych na tym polu wysiłków.

Piotr Cichocki